

2. Заочне рішення Личаківського районного суду м. Львова від 2 грудня 2014 р. у справі № 463/2829/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.reyestr.gov.ua](http://www.reyestr.gov.ua).
3. Зубар В.М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.М. Зубар. – К., 2001. – 18 с.
4. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : [монографія] / Є.О. Мічурін. – Х. : Юр світ, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. – 482 с.
5. Рішення Деснянського районного суду м. Чернігова від 7 квітня 2014 р. у справі № 750/1722/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.reyestr.gov.ua](http://www.reyestr.gov.ua).
6. Рішення Кіцманського районного суду Чернівецької області від 20 серпня 2013 р. у справі 2-949/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.reyestr.gov.ua](http://www.reyestr.gov.ua).
7. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 19 травня 2011 р. у справі № 2-2164/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.reyestr.gov.ua](http://www.reyestr.gov.ua).
8. Рішення Святошинського суду м. Києва від 5 листопада 2014 р. у справі № 2/759/2992/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.reyestr.gov.ua](http://www.reyestr.gov.ua).
9. Ухвала Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 24 січня 2012 р. у справі № 22-ц/0191/24/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.reyestr.gov.ua](http://www.reyestr.gov.ua).
10. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького]. – Х. : Право, 2011– . Т. 2. – 816 с.

**ОЗЕЛЬ В. І.,**

кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри теорії та історії держави і права  
(Київська державна академія  
водного транспорту імені гетьмана  
Петра Конашевича-Сагайдачного)

УДК 340.15 93+347.61

### РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ ПОДРУЖЖЯ В УКРАЇНІ (X–XIX СТ.)

У статті розкрито основні тенденції еволюції правового регулювання особистих немайнових відносин подружжя в Україні в період із X по XIX ст. Проаналізовано норми звичаєвого, церковного та світського права, виявлено й обґрунтовано особливості регламентації взаємних прав та обов'язків подружжя.

**Ключові слова:** сімейне право, шлюб, особисті немайнові правовідносини, права й обов'язки подружжя, церковне право, звичаєве право.

В статье раскрыты основные тенденции эволюции правового регулирования личных неимущественных отношений супругов в Украине в период с X по XIX вв. Проанализированы нормы обычного, церковного и светского права, найдены и обоснованы особенности регламентации взаимных прав и обязанностей супругов.

**Ключевые слова:** семейное право, брак, личные неимущественные правоотношения, права и обязанности супругов, церковное право, обычное право.



The basic tendencies of evolution of legal regulation of personal non-material marital relations in Ukraine in the period from X till XIX century were discovered in the article. During the research of the matter the norms of customary law, church canons and secular law were analyzed, the features of regulation of mutual rights and obligations of husband and wife were found and justified.

**Key words:** *family law, marriage, personal non-material marital relations, rights and obligations of husband and wife, church canons, customary law.*

**Вступ.** Кожен шлюб є джерелом юридичних наслідків для подружжя. Особисті немайнові правовідносини подружжя виникають унаслідок укладення шлюбу та спільного співжиття. На розвиток і зміну правовідносин подружжя впливають загальні історичні умови та соціально-економічний стан суспільного розвитку, тобто під впливом еволюції суспільства змінюється й характер відносин у сім'ї. Водночас суспільні зв'язки, що складаються в сім'ї, є глибоко особистими, саме цим і зумовлюється особливий характер особистих відносин подружжя. Із розвитком держави та права й ця сфера життя людини все більше піддавалася правовому регулюванню й нормативному закріпленню. Сьогодні основною метою закону є охорона особистих прав чоловіка та жінки в шлюбі. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 встановлює як одне з основних завдань регулювання особистих немайнових відносин (ч. 1 ст. 1) з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб і побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки в повсякденному житті (ч. 2 ст. 1). Але так було не завжди. Засади гендерної рівності й паритетності шлюбних сформувалися лише у XX ст., до цього ж упродовж багатьох століть на рівні закону нормою вважалася та закріплювалася нерівність у особистих правах і обов'язках подружжя, проте українське звичаєве право було більш толерантним до заміжньої жінки.

Цією проблемою цікавилися такі видатні вчені: М. Владимирський-Буданов, О. Левицький, Ф. Леонтович, М. Грушевський, І. Беляєв, К. Неволін, В. Сергієвич, С. Юшков, Я. Щапов та ін. Останніми роками історія розвитку правового регулювання особистих немайнових відносин подружжя привернула увагу О. Шевченка, А. Шевченка, О. Кривошия, І. Петренка, М. Гримич, О. Івановської та ін.

**Постановка завдання.** Пропонуємо в дослідженні поглянути в глиб віків, щоб зрозуміти, який шлях еволюції пройшло формування правового регулювання особистих немайнових прав та обов'язків подружжя в Україні.

**Результати дослідження.** У дохристиянські часи у сфері особистих відносин подружжя вагому роль відігравали звичаї, у більшості випадків досить жорстокі. М. Грушевський писав, що жінка в стародавні часи вважалася власністю чоловіка, його «інвентарем», і лише з розвитком суспільства й формуванням держави Київської Русі, за словами вченого, первісні погляди на жінку як на власність і слугу чоловіка взагалі були вже анархізмом і залишалися лише в пережитках, а давньоруське право визнавало жінку рівноцінною чоловіку [6, с. 345].

Переломним моментом у розвитку особистих відносин подружжя стало Хрещення Київської Русі в 988 р. та підпорядкування шлюбних відносин церковному праву. Моральні принципи і християнські канони стали головними у визначенні подружніх взаємин і впродовж X–XIX ст. глибоко ввійшли в усі сфери сімейного життя. Було встановлено, що чоловік і дружина повинні любити один одного, поважати, дбайливо ставитися один до одного, бути відданими, а подружня вірність уважалася одним із найголовніших взаємних обов'язків чоловіка та дружини в шлюбі. Водночас базисом сімейного устрою церковне право визначало патріархат, а головним принципом християнського світогляду у сфері особистих відносин подружжя був визначений взаємний характер їхніх обов'язків. Норми права, що існували в Київській Русі, не містили й найменшого натяку на встановлення рівності чоловіка та жінки в особистих шлюбних відносинах. Чоловік наділявся правами, а жінка в основному була



зобов'язаним суб'єктом. Підкорене становище жінки яскраво простежується в закріпленому Уставом Ярослава праві чоловіка звертатися до суду, «аже жена мужа биеть» (ст. 39) [17, с. 269]. Неслухняність жінки каралася штрафом на користь церкви. Відповідної статті щодо захисту жінки від насилля, що спричинялося її чоловіком, в уставі немає. З іншого боку, М. Владимирський-Буданов у коментарі до ст. 13 Уставу Ярослава вказував на нормативне закріплення Уставом правового захисту жінки від свавілля чоловіка в сімейному житті [3, с. 203]. Думку М. Владимирського-Буданова про рівність правового захисту особистих прав чоловіка та жінки в давньоруському суспільстві підтримував І. Беляєв, який також писав на давній звичай визначати стан і походження людини по матері [1, с. 201–202, 234–235]. З іншого боку, законодавство Київської Русі визначало жінку невід'ємною від чоловіка, вона навіть змушена була супроводжувати свого чоловіка під час відбування ним покарання за злочин (ст. 7 Руської Правди) [17, с. 109]. Крім того, за звичаєвим правом, причиною потрапляння жінки в рабство могли бути борги її чоловіка.

Отже, у Київській Русі правове регулювання особистих правовідносин подружжя перебувало на початковій стадії, але вже можна виділити первинні норми щодо встановлення взаємних прав та обов'язків чоловіка і дружини. По-перше, обов'язок морально й матеріально підтримувати один одного в шлюбі, не залишати в скрутному становищі та під час хвороби, набув правового закріплення у ст. 10 Уставу Ярослава [17, с. 267]. По-друге, обов'язок сумісного проживання подружжя, дотримання якого було покладене на жінку, а чоловік, у свою чергу, мав право вимагати від жінки всюди слідувати за ним. Порушенням цього принципу вважалася навіть перебування заміжньої жінки в домі своїх батьків, а наслідком могло стати право чоловіка на розлучення (п. 4 ст. 53 Уставу Ярослава) [17, с. 271]. По-третє, ознаками взаємності було наділене й набуття спільного соціального статусу подружжя. Зазвичай жінка набувала прізвища чоловіка та входила в його соціальний стан. Але існували винятки із цього правила, коли діяв принцип «по рабе холопъ и по холопе раба» [9, с. 77]. Так, згідно з положеннями ст. 120 Руської Правди, одним із випадків «обельного холопства» було одруження вільного чоловіка з рабинею. Чоловік ставав холопом, якщо він попередньо не домовився з господарем своєї дружини про свободу [3, с. 76]. По-четверте, взаємний характер був притаманний виконанню подружнього обов'язку. Прямої вказівки на цей обов'язок у джерелах давньоруського права ми не знаходимо, але церковне право визнавало перешкодою для укладення шлюбу нездатність чоловіка до подружнього співжиття і право жінки вимагати розлучення на цій підставі. По-п'яте, взаємним був визнаний обов'язок зберігати подружню вірність.

Після входження українських земель до складу Литви та Польщі подружні стосунки українців розвивалися більшою мірою під впливом західноєвропейської культури, де на цей час жінки вже набули певної рівності в особистих відносинах із чоловіками. Заможна жінка шляхетського стану «... самостійно, від власного імені вела судові позови та процеси, особисто являлася у суд, а якщо і доручала такі справи своєму чоловіку, то згідно із законом повинна була видавати формальну довіреність, як всякому іншому повіреному. Приймаючи прізвище чоловіка, вона утримувала разом із тим своє попереднє фамільне ім'я, та можна навести безліч актів, у яких заміжні жінки підписувалися своїм уродженим прізвищем. Жінка мала навіть свою окрему печатку, на якій були викарбувані її ім'я та герб і яку вона прикладала до виданих нею різного роду записів та інших документів» [11, с. 555].

Якщо ж родина була бідною, не виділеною, то молода сім'я зазвичай підпадала під владу голови – батька. У такому випадку жінка була позбавлена будь-яких прав, а чоловік ніс відповідальність перед громадою за її поведінку, якщо чоловік приховував проступки своєї жінки, тим більше якщо це була подружня зрада з її боку, то чоловік підлягав покаранню [4, с. 170]. Більше того, існують приклади судової практики, коли суд розпоряджався дружиною боржника як майном, видаючи її як заставу, або самі боржники, користуючись звичаєвим правом, замість відпрацювання боргу, віддавали своїх дружин у залежність [2, с. 59–60].

Законодавство XVI ст., у свою чергу, залишало поза своєю увагою особисті немайнові правовідносини подружжя. Основними регуляторами залишалися церковні канони та норми



звичаєвого права. Однак, вивчаючи Литовські статuti, ми звернули увагу на те, що жінки користувалися значними майновими правами, були активними учасницями суспільного життя, мали право вибору під час укладення шлюбу та могли бути ініціаторками розлучення. Але заміжні жінки ще не мали права самостійно найматися на роботу [2, с. 60].

Висока соціальна та внутрішньосімейна значимість українських жінок часів Гетьманщини набула документального підтвердження. Траплялися випадки, коли жінки виконували високі владні повноваження. Наприклад, Б. Хмельницький передавав на деякий час гетьманську владу своїй дружині Анні, яка навіть видала універсал у 1655 р. [8, с. 213–214]. Це свідчить про те, що подружні стосунки були засновані на почуттях взаємної довіри та великого значення дружини як особистості в очах гетьмана. Так само й у звичайних українських сім'ях жінки користувалися повагою й широкими особистими правами. Наприклад, існують підтвердження, що чоловіки в питаннях розпорядження власним майном питали поради своїх дружин [11, с. 558]. Це свідчить, що в Україні, незважаючи на приписи Литовських статутів про те, що жінка юридично знаходиться під опікою чоловіка, звичаєве право визначало подружні відносини як рівних партнерів. Рівність особистих немайнових прав подружжя яскраво виявлялася в праві на розлучення, яким рівною мірою користувалися як чоловіки, так і жінки. Цим правом користувалися жінки всіх соціальних верств, хоча воно не визнавалося ні церковним, ні звичаєвим правом. Такі розлучення, узаконені народним звичаєвим правом, визнавалися лише місцевою світською владою, але зовсім не узгоджувалися ні з канонічними правилами, ні з російським законодавством. Таким був стан особистих відносин українського подружжя напередодні поширення на українські землі російського права.

Суттєві зміни в особистих відносинах українського подружжя відбулися під впливом законодавства Російської імперії. Поширення російського права призвело до того, що правове становище українських жінок стало погіршуватися, почала повною мірою діяти норма про головування чоловіка в сім'ї. Отже, наступний період еволюції правового регулювання особистих відносин подружжя можна окреслити 1740–1917 рр.

Особливістю розвитку українського права було проведення кодифікації малоросійських прав. У кодексі 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» дещо обмежувалися особисті права жінки. Так, у артикулі 22 глави X було встановлене правило, що якщо жінка шляхетського стану виходила заміж за простолюдина, то він усе одно ставав її опікуном [13, с. 192–193]. Так само й норми «Зібрання малоросійських прав» 1807 р. законодавчо закріпили підкорене становище жінки в родині. Тут виділялися такі підрозділи щодо регулювання особистих немайнових прав і обов'язків подружжя: 1) «Общія права и должности супругов» (§ 23–27), де встановлювалися правила стосовно визначення спільного соціального статусу: а) дворянин, що одружився з недворянкою, робив дружину та дітей своїх дворянами, проте якщо ця жінка після смерті чоловіка виходила заміж за простолюдина, то вона втрачала свій дворянський титул і переходила в стан свого чоловіка (§ 23); б) чоловік визнавався опікуном жінки, навіть якщо був нижчого соціального статусу та передавав його дружині, проте після його смерті жінка поверталася у свій попередній стан і переходила під опіку рівного за станом родича по батьківській лінії (§ 27); 2) «Особливыя права и обязанности мужа» (§ 28–31): а) чоловік зобов'язувався годувати й утримувати у своєму домі дружину, яка не мала власного майна (приданого), «дабы только она ему работать помогала» (§ 29); б) чоловік мав право від імені дружини представляти її інтереси в суді без окремого доручення, проте обов'язково «съ соизволения жены» (§ 30); 3) «Права и обязанности жены» (§ 32, 33): а) устанавлювалося, що «межь есть глава жене своей, и она собою не есть вольна, но должна жить по воле его ... без воли опекуна своего ничего делать не может» (§ 32); б) жінка не відповідає за справи та вчинки чоловіка (§ 33) [15, с. 26–28].

Одночасно зазначені кодекси містили достатньо широкі права жінки в майновому плані. Наприклад, такий шлюбний обов'язок чоловіка, як матеріальне забезпечення своєї дружини та життєдіяльності сім'ї загалом, що регламентувався як церковним, так і світським, і звичаєвим правом, прямо залежав від майнових прав подружжя. Із рішень волосних судів ми бачимо, що жінка та діти були захищені від свавілля чоловіка. Так, чоловік, незважаючи на





те що він був головою родини, не мав права закладати, продавати чи іншим чином відчужувати сімейне майно без відома і згоди інших членів сім'ї, а якщо чоловік був марнотратним і «господарство його приходило у занепад, то громада ... відсторонювала хазяїна» й могла передати все господарство в розпорядження дружині [5, с. 152].

Крім того, у XVIII–XIX ст. відбулися значні трансформації у сфері правового регулювання взаємних прав та обов'язків чоловіка й жінки. Взаємний обов'язок любити та поважати один одного знайшов своє закріплення в нормах світського права, але водночас повною мірою відповідав християнському вченню про головування чоловіка в родині. 8 квітня 1782 р. був прийнятий Устав Благочинія или Полицейській, де були викладені взаємні обов'язки чоловіка та дружини: «Чоловік нехай приліпиться до своєї жінки у згоді та любові, поважаючи, захищаючи та звиняючи її недоліки, полегшуючи її немощі, доставляючи їй харчування та утримання згідно стану та можливостей хазяїна. Жінка нехай перебуває у любові, повазі та буде слухняною своєму чоловіку, і нехай виявляє «всякое угождєніє» та прив'язаність до нього як хазяйка» (ст. 41) [12, Т. XXI, № 15379, с. 465]. У свою чергу, у Зводі законів Російської імперії передбачався обов'язок чоловіка любити дружину, жити з нею в злагоді, поважати, захищати, вибачати її недоліки й полегшувати її немощі, доставляти жінці харчування та утримання (ст. 106 Т. X кн.1) [14, с. 12]. Праву чоловіка бути головою сім'ї відповідав обов'язок дружини «повиноватися мужу своєму, как главе семейства, пребывать к нему в любви, и почтении и в неограниченном послушании, оказывать ему всякое угождение и привязаность, как хозяйка дома» (ст. 107 т. X ч. 1) [14, с. 12]. Така норма була відображенням постулатів патріархального сімейного ладу, заперечувала особисту свободу жінки, що сформулувалася в Україні на тлі звичаєво-традиційних норм.

Зберігався й обов'язок дружини жити спільно зі своїм чоловіком. У XVIII ст. було прийнято низку указів на забезпечення цього принципу. Так, за указами 1744, 1764 рр., дружина солдата мала право покинути свого поміщика та слідувати за чоловіком [12, Т. XII, № 9019, с. 197; Т. XVI, № 12289, с. 997]. А у Зводі законів Російської імперії (ст. 103 т. X кн. 1) закріплювалося, що подружжя повинно жити разом, тому суворо заборонялося самовільне розлучення або окреме проживання, а в разі переселення чоловіка, при вступі на службу або під час будь-якої іншої зміни місця постійного проживання жінка повинна була слідувати за ним [14, с. 12]. По суті, обов'язок сумісного проживання був одностороннім: для чоловіка – право, для жінки – обов'язок. Суд міг примусити жінку до виконання цього обов'язку. Г. Шершеневич називав цей обов'язок суто моральним, але не юридичним, оскільки на практиці в XIX ст. чоловік не мав достатніх важелів для примусу дружини спільно з ним проживати (за насильне утримання дружини передбачалася кримінальна відповідальність), навіть тоді, коли на це було рішення суду [16, с. 433].

Одним із засобів обмеження жінки в самостійній зміні місця проживання було встановлене законом обмеження в отриманні документів. Жінка не мала права самостійно та вільно отримати паспорт. Це право їй надавалося тільки з дозволу чоловіка. Такий порядок робив неможливим жінці найматися на роботу без дозволу чоловіка й отримання права на окреме проживання. І лише в кінці XIX ст. з'явилися перші закони, що надавали право жінці отримати паспорт самостійно у випадках: 1) якщо чоловік був безвісти відсутній або душевно хворий, то паспорт видавався за розпорядженням губернатора (закон від 18 липня 1897 р.); 2) селянським установам дозволялося видавати паспорти селянкам без дозволу чоловіка, якщо останній буде визнаний винним у жорстокому поводженні (закон від 30 листопада 1899 р.) [16, с. 434]. Фактично, закон захищав жінку тільки в разі жорстокого поводження чоловіка з нею. Інші моральні страждання жінки судом не бралися до уваги як порушення її особистих прав. І тільки на початку XX ст. у Звіді законів Російської імперії була внесена ст. 1031, яка визнавала за одним із подружжя право відмовитися від сумісного проживання, якщо воно було для останнього нестерпним. Сумісне життя могло бути визнане нестерпним, якщо мало місце жорстоке поводження з подружжям і дітьми, зловживання подружніми правами, а також непристойна поведінка одного з подружжя чи душевна хвороба, що супроводжувалася поведінкою, небезпечною для життя ч здоров'я іншого подружжя й дітей [10, с. 139].



Розвитку набуло й законодавче закріплення права спільного соціального статусу подружжя. «Жалувальна грамота дворянству» від 21 червня 1785 р. передбачала збереження наявного й раніше принципу, що чоловік-дворянин передає жінці всі права свого стану [12, т. XXII, № 16187, с. 344]. Той самий принцип зберігся у Зводі законів Російської імперії: чоловік передавав дружині права свого стану тільки в разі, якщо жінка походила з нижчого стану (ст. 100 т. X кн. I). А якщо жінка була вищого стану порівняно зі своїм чоловіком, то вона не втрачала свого статусу, але чоловік не наділявся перевагами стану жінки. Закон так захищав особисті права жінки. Жінка не втрачала набутого внаслідок заміжжя соціального статусу, коли його позбавлявся чоловік (ст. 101 т. X кн. I) [14, с. 11]. Жінка також не втрачала цей статус унаслідок смерті чоловіка або розірвання шлюбу, зберігаючи його й у наступному шлюбі. Певні зрушення відбулися й щодо представників нижчих верст населення. Так, утратив силу принцип, коли особа вільна після укладення шлюбу з особою невільною теж ставала залежною. За правління Катерини II було узаконено, що чоловік вільний, одружившись із невільною жінкою, передає останній свій вільний статус, а Олександр I також надав право не втрачати свого вільного статусу жінкам, які виходили заміж за кріпаків [7, с. 29–30].

**Висновки.** Отже, можна зробити висновок, що в X–XV ст. особисті відносини українського подружжя відзначалися поступовим розширенням прав жінки. Уже з часів Київської Русі простежуються перші кроки в нормативному закріпленні взаємних прав та обов'язків подружжя. Значна демократизація у відносинах чоловіка й жінки в Україні XVII ст., на нашу думку, була результатом широкого застосування звичаєвого права в Литовсько-Польську добу та втручання світських судів у розгляд справ про розлучення, інші суперечки між подружжям). Фактично українська жінка вже в XVI–XVII ст. мала право захищати в суді свої майнові права, мала право бути ініціаторкою розлучення, брала активну участь у долі своїх дітей тощо. Водночас засади патріархальності в особистих шлюбних відносинах для українського суспільства були не новими, проте вони поєднувалися зі сформованими за багато віків звичаями. Починаючи з XVIII ст., норми церковного права набули більш вагомої підтримки з боку держави та світського права. Російське право, поширене на українські землі в цей період, по суті, ставило на меті нівелювати відмінності між українцями й росіянами.

#### Список використаних джерел:

1. Беляев И.Д. История русского законодательства / И.Д. Беляев. – СПб. : Лань, 1999. – 640 с.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Черты семейного права Западной России в половине XVI века / М.Ф. Владимирский-Буданов // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – 1890. – Кн. 4. – С. 42–100.
3. Владимирский-Буданов М. Христоматія по історії руссаго права / М.Ф. Владимирский-Буданов. – К., 1876. – 231 с.
4. Гошко Ю.Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю.Г. Гошко. – К. : Наукова думка, 1976. – 204 с.
5. Гримич М.В. Звичаєве цивільне право українців XIX – поч. XX ст. / М.В. Гримич. – К. : Арістей, 2006. – 560 с.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т. / М.С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991 (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 1. – 1994. – 736 с.
7. Добровольский В.И. Брак и развод: Очерк по русскому брачному праву / В.И. Добровольский присяж пов. – С.Пб., 1903. – 248 с.
8. Лазаревский А. Властная гетьманша / А. Лазаревский // Киевская старина. – Январь, 1882. – Т. 1. – 1882. – С. 213–214.
9. Неволин К.А. Полное собрание сочинений : в 4 т. / К.А. Неволин. – СПб. : Тип. Э. Праца, 1857. – Т. 3. – 1857. – 920 с.; Т. 4. – 1857. – 456 с.
10. Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории / Н.С. Нижник – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 272 с.



11. Левицкий О. О семейныхъ отношенияхъ въ Юго-западной Руси в XVI–XVII векахъ / О. Левицкий // Русская старина. – Т. XXIX. – 1880. – Ноябрь. – С. 549–574.
12. Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 г. Собрание первое. (ПСЗ РИ. Собрание I) : в 45 т. – СПб., 1830.
13. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. Пам'ятки політико-правової культури України / ред. колегія О.М. Мироненко та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. – 547 с.
14. Сводъ законовъ Россійской имперіи. – С.-Петербургъ, 1912. – Т. X. – Часть 1 : Сводъ законовъ гражданскихъ. – Кн. 1. – Издание 1900 г. – С. 1–33.
15. Собрание малороссийскихъ прав 1807 г. / сост.: К.А. Вислобовов и др. ; АН Украины, Ин-т государства и права и др. – К. : Наукова думка, 1992. – 368 с.
16. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич [по изданию 1907 г.]. – М. : Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.
17. Юшков С. Памятники русского права. – Выпуск 1-й : Памятники права Киевского государства / составитель доцент А.А.Зимин ; под. ред. проф. С.В. Юшкова. – М. : Госсоюзиздат, 1952. – 287 с.

**СТРІЛЬКО В. Ю.,**

аспірант кафедри міжнародного  
приватного права

(Інститут міжнародних відносин  
Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка)

УДК 347 341.9 (477)

### ІНОЗЕМНИЙ ЕЛЕМЕНТ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджуються наукові підходи до розкриття змісту поняття «іноземний елемент у нотаріальному процесі». Продовжено наукову дискусію стосовно юридичної природи міжнародного нотаріального процесу. За результатами дослідження висловлено власну позицію щодо вдосконалення законодавства України.

**Ключові слова:** міжнародний нотаріальний процес, нотаріальний процес, іноземець, іноземний елемент, міжнародне приватне право.

В статье исследуются научные подходы к раскрытию содержания понятия «иностранный элемент в нотариальном процессе». Рассмотрено научную дискуссию о юридической природе международного нотариального процесса. По результатам исследования высказана собственная позиция по совершенствованию законодательства Украины.

**Ключевые слова:** международный нотариальный процесс, нотариальный процесс, иностранец, иностранный элемент, международное частное право.

In the article scientific approaches to disclosure of the meaning of “foreign element in the notary process”. Continued scientific discussion on the legal nature of international notarization process. According to the survey expressed their own on improvement of legislation of Ukraine.

**Key words:** international notary process, notary process, foreigner, foreign element, international private law.

